

فصلنامه علوم محیطی، دوره بیستم، شماره ۳، پائیز ۱۴۰۱

۱۰۵-۱۱۶

مقاله پژوهشی

واکاوی حقوقی ارتباط میان مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها و مسئولیت مدنی محیط‌زیستی

مینا مهاجر* و نیلوفر نژاد مقدم زنجانی

گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه ارشد دماوند، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۶/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۷/۲۰

مهاجر، م. و ن. نژادمقدم زنجانی. ۱۴۰۱. واکاوی حقوقی ارتباط میان مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها و مسئولیت مدنی محیط‌زیستی. فصلنامه علوم محیطی. ۲۰(۳): ۱۰۵-۱۱۶.

سابقه و هدف: کلیه اشخاص، اعم از حقیقی یا حقوقی مسئولیت حفاظت از محیط‌زیست را برعهده دارند. مسئولیت اشخاص به این معنی است که فرد ملزم است خساراتی که به دیگری وارد کرده است جبران کند که در حقوق از این امر به مسئولیت قانونی یاد می‌شود. در این مقاله به تحلیل چگونگی ارتباط مسئولیت مدنی محیط‌زیستی و مسئولیت اجتماعی پرداخته شده است و مسئولیت محیط‌زیستی، مسئولیت اجتماعی و مسئولیت مدنی در یک ساختار سه‌گانه یکپارچه مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

مواد و روش‌ها: در این تحقیق کیفی از روش تحلیل محتوا استفاده شده است؛ بدین شرح که از میان منابع داخلی و بین‌المللی در حوزه مسئولیت مدنی، مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها و مسئولیت محیط‌زیستی افراد حقیقی و حقوقی، موضوع ارتباط بینامتنی و ماهوی میان این مفاهیم شناسایی شد. برای بررسی منابع تحقیق از روش تحقیق کتابخانه‌ای و به‌صورت تحلیلی و توصیفی استفاده شد. جهت پی بردن به چگونگی ارتباط میان مسئولیت مدنی محیط‌زیستی و مسئولیت اجتماعی، ابتدا به تبیین و تحلیل جداگانه آنها پرداخته شد، سپس از لحاظ قلمرو، اهداف، رواج عرفی و ارکان، مقایسه تحلیلی میان این دو مسئولیت صورت گرفت.

نتایج و بحث: نتایج پژوهش نشان داد رابطه منطقی مسئولیت اجتماعی و مدنی از نظر قلمرو به صورت عموم و خصوص من وجه است، یعنی برخی مصادیق مسئولیت اجتماعی و مسئولیت مدنی منطبق هستند و در پاره‌ای از موارد با هم متفاوتند. تمایزی که بین این دو مسئولیت وجود دارد این است که قواعد مسئولیت مدنی در جامعه فقط به نیازها و ارزش‌های موجود در همان زمان توجه می‌کند؛ درحالی‌که مسئولیت اجتماعی علاوه بر نسل حاضر، به نسل‌های آینده نیز می‌پردازد. بنابراین، رابطه نسبت این دو مفهوم مسئولیت در نتایج اهداف عموم خصوص مطلق است. به لحاظ ارکان هیچ اشتراکی میان این دو مسئولیت وجود ندارد و هر دو کاملاً متمایز هستند و در واقع نسبت تبیین میان آنها برقرار است. مسئولیت مدنی شیوه رایج جبران ضرر در میان مردم است و به دلیل وجود ضمانت اجرایی مشخص مورد حمایت قانون‌گذار می‌باشد. اما در مقابل، مفهوم مسئولیت اجتماعی به علل گوناگون رواج کمتری دارد، هرچند سابقه جهانی پررنگ‌تری دارد. پس به عنوان نتیجه دو علت عمده عدم رواج مسئولیت اجتماعی در کشور ما اول شناخت مبسوط در مقایسه با مسئولیت مدنی وجود

* Corresponding Author: Email Address. mohajer.m@ershad.ac.ir

<http://dx.doi.org/10.52547/envs.2021.1097>

<http://dorl.net/dor/20.1001.1.17351324.1401.20.3.7.0>

ندارد و تمایل قانون‌گذار به در نظر گرفتن ضمانت اجرای حقوقی درباره نقض تعهدات اجتماعی است؛ تفاوت دوم را باید در عدم شناخت مردم نسبت به حقوق خود در مقابل شرکت‌هایی دانست که در سطح منطقه زندگی آنان فعالیت می‌کنند.

نتیجه‌گیری: تفاوت ساختاری میان مسئولیت مدنی و اجتماعی این است که مسئولیت مدنی به عنوان شاخه‌ای از مسئولیت حقوقی اجتماعی، تلاشی جهت بهبود زندگی اجتماعی است، در حالی که مسئولیت اجتماعی بر مبنای ارتباط افراد و محیط‌زیست و با هدف محافظت از محیط‌زیست است. در مسئولیت مدنی نسبت به غرامت به اشخاص و اموال مطرح است، در حالی که در مسئولیت اجتماعی محیط‌زیستی برای بازدارندگی و مجازات برخی اقدامات مخرب و عواقب آنها و ویژگی جبران‌کننده آن اشاره دارد. در مجموع، با وجود اشتراکات نمی‌توان دو مفهوم مسئولیت اجتماعی و مسئولیت مدنی را به‌عنوان یک شاخه مسئولیت در نظر گرفت.

واژه‌های کلیدی: توسعه پایدار، مسئولیت حقوقی، خسارت محیط‌زیستی، تحلیل تطبیقی.

مقدمه

می‌سازد (Katouzian, 2015)؛ به‌عبارت‌دیگر مسئولیت مدنی ضمانت اجرای نقض قانون و تعهداتی است که بر عهده فاعل زیان‌رسان قرار می‌گیرد. انواع مسئولیت مدنی شامل مسئولیت قراردادی و ضمان قهری است که ضمان قهری در حقیقت مفهوم خاص و غایت این اصطلاح بوده و این دو به لحاظ ضمانت اجرا، بار اثبات و میزان خسارت متفاوت هستند.

مسئولیت اجتماعی اصطلاحی است که از دهه نود میلادی به صورت گسترده به کار رفت که نتیجه آزادسازی اقتصاد و شکاف عمیقی بود که میان نقش‌های اجتماعی و اقتصادی شرکت‌ها ایجاد شده بود. اساساً فعالیت‌ها و تصمیمات شرکت‌ها به‌طور مستقیم یا غیر مستقیم جامعه را در مفهومی گسترده که شامل محیط‌زیست، اقتصاد، فرهنگ، ارزش‌ها، آداب و رسوم و ... می‌شود، تحت تاثیر قرار می‌دهد و شرکت باید مطابق با اصول حقوقی از قبیل اصل جبران خسارت، مسئولیت خسارات وارده بر اجتماع را متحمل شود (Mahmoudur Rahim, 2013). در حال حاضر مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها در ایران به شکل ساخت مدارس در نقاط محروم، وقف و مانند آن نمود پیدا کرده است، هرچند دیگر نباید مسئولیت اخلاقی و خیرخواهی شرکت را ذیل مسئولیت اجتماعی آن به حساب آورد، زیرا پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی تاثیر مثبتی بر عملکرد مالی خود شرکت نیز دارد و صرفاً جنبه خیرخواهی در آن مطرح نیست. به نظر برخی این مفهوم

بر اساس آموزه‌های ما و همچنین تعریف توسعه پایدار، محیط‌زیست موهبتی است ارزشمند که به امانت در اختیار ما قرار گرفته است و ما باید نهایت تلاش خود را برای حفظ آن انجام دهیم تا نسل‌های آینده نیز بتوانند از آن بهره ببرند؛ بدین ترتیب هر شخص اعم از حقیقی یا حقوقی مسئولیت حفاظت از محیط‌زیست را برعهده دارد. مسئولیت در مفهوم لغوی به معنای ضمانت و تعهد است. مسئولیت داشتن به معنای در ضمان و پایبند بودن فرد نسبت به موضوع مسئولیت است (Dehkoda, 1994). بنابراین هر گاه انسان متعهد به انجام کاری می‌شود در حقیقت مسئولیت انجام آن کار را پذیرفته است. مسئولیت در معنای فقهی و حقوقی، مترادف با عبارت ضمان به کار گرفته شده است و کسی را که مسئولیت بر ذمه و عهده او قرار می‌گیرد «مسئول» یا «ضامن» می‌نامند. شخص در این صورت ملزم است که به جبران خساراتی بر آید که به دیگری وارد کرده است که در حقوق از این امر به مسئولیت قانونی یاد می‌شود. مسئولیت، تعهد قانونی شخصی است به رفع ضرر دیگری که وی به او وارد آورده است، خواه این ضرر ناشی از تقصیر خود یا از فعالیت او ایجاد شده باشد (Jafari Langroodi, 1989). مسئولیت شاخه‌های متفاوتی دارد و از انواع آن مسئولیت اخلاقی، مسئولیت مدنی و مسئولیت اجتماعی اشاره کرد. مسئولیت مدنی، مجموعه قواعدی است که به موجب آن واردکننده زیان را ملزم به جبران خسارت

می‌دهد که این شرکت در سال ۱۹۹۲ برای ایفای مسئولیت اجتماعی خود برای تامین قهوه به شکلی پایدار و منصفانه موجب تشکیل شبکه جهانی کشاورزان قهوه‌کار و ارائه خدمات اجتماعی رایگان به آنها شد و پیشگام بنا کردن ساختمان سبز در انبارهای خود بود. این شرکت از برنامه‌ریزی برای کاهش پیامدهای صنعت تولید فجان‌های قهوه بر محیط‌زیست و مشارکت کارکنان خود در راهبردهای توسعه پایدار محیط‌زیستی به عنوان ماموریت‌های آینده یاد کرده است (Skinner and Mersham, 2016). در واقع این شرکت در نظر دارد تا از انباشت پسماندهای محیط‌زیستی که موجب آسیب‌های محیطی می‌شوند جلوگیری کند که به روشنی نشان می‌دهد حفاظت از محیط‌زیست یک هدف راهبردی است که برای مسئولیت اجتماعی این شرکت انتخاب شده است. شرکت مایکروسافت در تارنمای خود بر ضرورت آموزش به عنوان عامل توانمندسازی افراد جامعه اشاره کرده است. این شرکت طی دهه‌های اخیر در زمره فعال‌ترین شرکت‌ها در حوزه مسئولیت اجتماعی بوده و همواره نامش در رده‌بندی‌های جهانی و منطقه‌ای شنیده می‌شود. این شرکت، سرمایه‌گذاری در کاهش انتشار کربن را نیز شروع کرده و در نظر دارد تا سال ۲۰۳۰ به یکی از شرکت‌های سبز فعال در اقتصاد دنیا مبدل شود و از این طریق مسئولیت اجتماعی خود را انجام دهد. در سال ۲۰۲۰ شرکت مایکروسافت ۱/۹ میلیارد دلار بودجه به کسب‌وکارهای کوچک اختصاص داد و تلاش کرد تا در این حوزه به حمایت از جامعه و ایفای مسئولیت اجتماعی خود بپردازد. این شرکت در حوزه‌های مختلف مسئولیت اجتماعی فعالیت داشته و مانند گوگل در راستای مسئولیت اجتماعی با شیوه جلوگیری از آلودگی به جبران خسارات محیط‌زیستی روی آورده است (CSRIR, 2021). شرکت کوکاکولا نیز در سال‌های اخیر توانسته نقش مهمی در کاهش انتشار کربن در دنیا ایفا کند. این شرکت در جریان انتقال نوشیدنی‌های خود از کارخانه به بازارهای

به منبع مزیت رقابتی شباهت دارد و به مثابه پاسخی مهم به افزایش تقاضای ذینفعان اصلی، مانند کارکنان، سرمایه‌گذاران، مصرف‌کنندگان و محیط‌بانان در نظر گرفته می‌شود. مفهوم مسئولیت اجتماعی ماهیتی پویا دارد و با توجه به نسل و عرف دچار تغییر شده است. در ایالات متحده شرکت‌ها، نیکوکاری را در قالب مسئولیت اجتماعی شرکت می‌دانند؛ در ایران نیز چنین مفهومی میان شرکت‌ها رواج یافته است؛ در کانادا، اروپا و دیگر کشورهای توسعه‌یافته، مانند تایوان، استرالیا و نیوزیلند شرکت‌ها با پرداخت مالیات مسئولیت اجتماعی را بر عهده می‌گیرند. در ایران در حال حاضر قانون حفاظت از خاک به وضع مالیات اشاره کرده است که می‌تواند برداشتی از مسئولیت اجتماعی افراد (حقیقی و حقوقی) در برابر بهره‌برداری از خاک و دیگر منابع محیط‌زیست تلقی شود. در همین چارچوب، شورای جهانی تجارت برای توسعه پایدار، مسئولیت اجتماعی شرکت را «تعهد مستمر کسب و کارها برای رفتار اخلاقی و مشارکت در توسعه اقتصادی ضمن بهبود کیفیت زندگی نیروی کار و خانواده آنها و همچنین جامعه محلی و به طور کل جامعه» تعریف نموده است (Moon, 2015). از این تعریف استنباط می‌شود که مسئولیت اجتماعی شرکت، مسئولیتی موقتی و محدود به بازه زمانی خاصی نیست، بلکه یک وضعیت دائمی است که باید به صورت راهبردی در سیاست‌گذاری شرکت‌ها قرار گیرد. بررسی مدل‌های موجود نشان می‌دهد مسئولیت اجتماعی شرکت بر سه بعد مسئولیت یک شرکت تاکید می‌کند که عبارت است از ابعاد اجتماعی، اقتصادی و محیط‌زیستی؛ بر این اساس جامعه از هر شرکتی دارای انتظارات اقتصادی، حقوقی، اخلاقی و اختیاری است که سازمان باید به آن در قالب مسئولیت اجتماعی شرکت پاسخ دهد.

ذکر مواردی از چگونگی ایفای مسئولیت اجتماعی شرکت‌های معظم به ما در فهم ماهیت این مسئولیت کمک می‌کند. مطالعه موردی «شرکت استارباکس» نشان

شد؛ ۱۲ مقاله از پایگاه‌های اطلاعاتی داخلی (مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی) و بین‌المللی (اسکوپوس) و ۴ کتاب در حوزه مسئولیت مدنی و مسئولیت اجتماعی استفاده شد. جهت پی بردن به چگونگی ارتباط میان مسئولیت مدنی محیط‌زیستی و مسئولیت اجتماعی، ابتدا به تبیین و تحلیل جداگانه آنها پرداخته شده است، سپس از لحاظ قلمرو، اهداف، رواج عرفی و ارکان، مقایسه تحلیلی میان این دو مسئولیت صورت گرفته و در هر قسمت بیان شده که کدام‌یک از روابط منطقی بین آنها برقرار است.

نتایج و بحث

بررسی مستندات و منابع قانونی، آشکارکننده این پرسش است که با وجود نبود مواد مصرح قانونی در خصوص مسئولیت اجتماعی در قوانین ایران آیا می‌توان با توجه به قواعد عمومی و اصول حقوقی مسئولیت شرکت در زمینه خسارات زیست‌محیطی را پذیرفت و ضمانت اجرای مناسب آن کدام است؟ در ماده ۲ قانون مسئولیت مدنی آمده «در موردی که عمل واردکننده زیان موجب خسارت مادی و معنوی زیان دیده شده باشد، دادگاه پس از رسیدگی و ثبوت امر او را به جبران خسارات مزبور محکوم می‌نماید و چنانچه عمل واردکننده زیان موجب یکی از خسارات مزبور باشد، دادگاه او را به جبران همان نوع خسارتی که وارد نموده محکوم خواهد نمود». از این ماده قانونی چنین استنباط می‌شود که هرگاه در نتیجه اعمال، فعالیت‌ها و تصمیمات شرکت لطمه‌ای به محیط زیست، اشخاص ثالث و دیگر ارکان جامعه وارد شود در صورتی که قانونگذاری به صورت خاص صورت نگرفته باشد، می‌توان مطالبه خسارت نمود.

مسئولیت اجتماعی شرکت در قوانین تجاری: بخشی از قانون تجارت اصلاحی ۱۳۴۷ هجری شمسی تحت عنوان مقررات جزایی تدوین شده که در آن از مسئولیت مدیران ناشی از تقصیر زیاده‌خواهی و کلاهبرداری مطرح شده ولی

مصرف در ایالات متحده، که اغلب با استفاده از کامیون‌ها و حمل‌ونقل جاده‌ای انجام می‌شود، ۳/۷ میلیون تن گاز گلخانه‌ای منتشر می‌کند. این شرکت در نظر دارد انتشار کربن خود را تا سال ۲۰۳۰ به میزان ۲۵ درصد نسبت به سال پایه ۲۰۲۱ کاهش دهد. به نظر می‌رسد شرکت بر جنبه نهفتگی خسارات محیط‌زیستی توجه کامل داشته و سعی بر کاهش خسارات ناشی از آلودگی محیطی دارد (CSRIR, 2021).

به نظر می‌رسد با توجه به مفاهیم ارائه‌شده، مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها اعم از تجاری و مدنی، در قبال جامعه در ازای استفاده منابع آن کشور است. در این مقاله به تحلیل چگونگی ارتباط مسئولیت مدنی محیط‌زیستی و مسئولیت اجتماعی، که از تازگی و ضرورت بالایی برخوردار است پرداخته شده و مسئولیت محیط‌زیستی، مسئولیت اجتماعی و مسئولیت مدنی در یک ساختار سه‌گانه‌ی یکپارچه، که پیش‌تر به این ساختار و برهمکنش میان مسئولیت اجتماعی و مسئولیت مدنی در حوزه‌ی محیط‌زیست پرداخته نشده است، مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

مواد و روش‌ها

رویکرد پارادایمی در این پژوهش، کیفی است و از روش تحلیل محتوا استفاده شده است؛ بدین شرح که از میان منابع داخلی و بین‌المللی در حوزه مسئولیت مدنی، مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها و مسئولیت محیط‌زیستی افراد حقیقی و حقوقی، موضوع ارتباط بینامتنی و ماهوی میان این مفاهیم شناسایی شده است. در ادامه، چگونگی ظهور و بروز این تعاملات در چارچوب قواعد حقوقی پرداخته شده است. سپس با بهره‌گیری از کتب و مقالات بررسی شده، یک چهارچوب ساختارشناسانه برای تعیین روابط میان این مفاهیم سه‌گانه در یک قالب یکپارچه تبیین شده است. برای بررسی منابع تحقیق از روش تحقیق کتابخانه‌ای و به صورت تحلیلی و توصیفی استفاده

اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ ایران به‌عنوان کشوری توسعه یافته و برخوردار از سلامت و بهره‌مند از محیط‌زیست مطلوب توصیف می‌شود. به نظر می‌رسد این سند در مقام تبیین لزوم حفاظت از محیط‌زیست برای نسل‌های آینده و به بیان دیگر لزوم وجود مسئولیت اجتماعی محیط‌زیستی قرار دارد. در بند ۱۹ سیاست‌های کلی نظام در حوزه محیط‌زیست نیز حفاظت محیط‌زیست مورد اشاره قرار گرفته است. در این بند حفاظت از محیط‌زیست و احیاء منابع طبیعی یکی از اصول آمایش سرزمینی محسوب و به رسمیت شناخته شده است. همچنین در ماده ۵۹ قانون برنامه چهارم توسعه، برای نخستین بار در کشور برآورد ارزش‌های اقتصادی منابع طبیعی و محیط‌زیستی و هزینه‌های ناشی از آلودگی و تخریب محیط‌زیست در فرآیند توسعه و محاسبه آن در حساب‌های ملی کشور مورد توجه قانون‌گذار قرار گرفته است. در حقیقت مالیات محیط‌زیست را که محل مناقشات فراوانی است را تایید و خسارات وارده بر محیط‌زیست را مقوم کرده است (Ghasemi, 2001).

مسئولیت مدنی محیط‌زیستی: مطابق ماده یک قانون مسئولیت مدنی تعریف مسئولیت مدنی بدین صورت آمده است: «هرکس بدون مجوز قانونی عمداً یا در نتیجه بی‌احتیاطی به جان یا سلامتی یا مال یا آزادی یا حیثیت یا شهرت تجارتي یا به هر حق دیگر که به موجب قانون برای افراد ایجاد گردیده است لطمه‌ای وارد نماید که موجب ضرر مادی یا معنوی دیگری شود مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود می‌باشد». در حوزه محیط‌زیست از آنجا که محیط‌زیست جزو اموال عمومی محسوب می‌شود می‌توان به این ماده استناد نمود و اشخاصی که خسارتی به محیط‌زیست وارد می‌کنند را دارای مسئولیت مدنی دانست. ارکان مسئولیت مدنی شامل ضرر، فعل زیان‌بار و رابطه سببیت میان ضرر و فعل زیان‌بار است. ضرر در واقع چیزی است که خلاف نفع باشد یا نقصانی است که بر چیزی وارد می‌شود. در فقه قاعده

در باب مسئولیت مدنی سخنی برده نشده است. در ماده ۲۲۷ قانون اصلاحی ۱۳۴۷ آمده است: «معرفی و تصمیمات مجامع عمومی نباید به نحوی از انحا حقوق صاحبان سهام را در مورد اقامه دعوا مسئولیت مدیران شرکت محدود نماید». در این ماده تنها حق صاحبان سهام را در نظر گرفته و حقوقی راجع به اشخاص ثالث به میان نیاورده تا بتوان آن را مسئولیت اجتماعی قلمداد کرد که شرکت‌ها در مقابل اشخاص ثالث به دلیل فعالیت و تصمیمات خود مسئول دانسته شوند و چنین تصریحی در قانون تجارت وجود ندارد.

مسئولیت اجتماعی شرکت در سایر قوانین ایران: در قانون مسئولیت مدنی می‌توان با استفاده از قاعده عمومی آن را توجیه نمود. اصل ۵۰ قانون اساسی نیز به این موضوع اشاره کرده است که در این بحث به تبیین و تشریح آن می‌پردازیم. همچنین ماده ۶۱۸ قانون مجازات اسلامی حمایت کیفری از این مسئله را بیان کرده که بحث مسئولیت کیفری در موضوع این پژوهش خارج است. اصل پنجاهم قانون اساسی این گونه بیان می‌دارد: «در جمهوری اسلامی حفاظت از محیط‌زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می‌گردد. از این رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط‌زیست یا تخریب غیر قابل جبران آن ملازمه پیدا می‌کند، ممنوع است»؛ در واقع از این اصل می‌توان مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها و لزوم جبران خسارات محیط‌زیستی توسط آنها را به عنوان اصل قانونی استنباط نمود. علاوه بر آن، در اصل چهلم قانون اساسی چنین آمده است که: «هیچ کس نمی‌تواند اعمال حق خویش را وسیله اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد»؛ از این اصل می‌توان چنین استنباط نمود که شرکت‌ها حق ایراد خسارت به منافع عموم و محیط‌زیست را ندارند.

در دیگر اسناد بالادست و قوانین کشور به نکاتی در این رابطه برمی‌خوریم؛ در سند چشم‌انداز جمهوری

لاضرر به این مفهوم اشاره دارد. دسته‌بندی‌های مختلفی از قبیل تقسیم ضرر به نوعی و شخصی، مستقیم و غیر مستقیم، حال و آینده و مادی و معنوی وجود دارد. در تقسیم ضرر به مادی و معنوی این نکته را باید مورد توجه قرار داد که مطابق تبصره ۲ ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی مدنی که اشعار دارد «خسارت ناشی از عدم‌النفع قابل مطالبه نیست» می‌توان نتیجه گرفت به موجب قانون ضرر ناشی از تضییع حقوق محیط‌زیست و از بین رفتن موقعیت آن قابل مطالبه نیست. اما برای جبران این بی‌عدالتی می‌توان در رویه قضایی با استناد به خسارت معنوی با قراردادن این موقعیت‌ها در حکم تلف مال آنها را به شمار آورد. همچنین باید اثبات شود که موقعیت از دست‌رفته مستقر و دائمی بوده و امتیازهای ناپایدار و اتفاقی را نمی‌توان دستاویز خسارت گرفتن نمود (Katouzian, 2015). تطبیق مفهوم ضرر با خسارت محیط‌زیستی با چالش‌های فراوانی به علت ویژگی‌های این گونه خسارت، از قبیل نهفتگی و تدریجی بودن وجود دارد و تعیین مصداق خسارت محیط‌زیستی نیز به راحتی امکان پذیر نیست. بند ۱ ماده یک قانون حفاظت از خاک، مصوب ۱۳۹۸ خسارت را «هرگونه ضرر و زیان مستقیم یا غیر مستقیم ناشی از آلودگی یا تخریب خاک» تعریف نموده و در بند ۲ همان ماده آلودگی خاک را «آمیختن یک یا چند ماده خارجی به خاک یا پخش آنها بر سطح خاک به میزانی که کیفیت فیزیکی، شیمیایی یا زیستی آن را به نحوی تغییر دهد که برای انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان و یا آثار و ابنیه زیان‌آور باشد» تعریف کرده است. این تعریف «آلودگی‌های پوشش‌های آبرفتی و سنگی سطح زمین را نیز در بردارد». باید توجه نمود که یک ضرر باید ویژگی‌هایی داشته باشد تا بتوان آن را قابل جبران قلمداد نمود که از آن جمله می‌توان به قابلیت جبران مال، غیر متدارک بودن ضرر و قابل پیش‌بینی بودن ضرر اشاره کرد.

ارتکاب فعل زیانبار نامشروع: هر فعلی اعم از مثبت و منفی

که غیر قانونی و نامشروع و ناهنجاری تلقی شود در حوزه خسارت محیط‌زیستی نیز چنین است. برای مثال همان گونه که انباشتگی پسماند رادیواکتیو موجب مسئولیت محیط‌زیستی است، استفاده نکردن شرکت از فیلتر استاندارد کاهش آلاینده‌گی که سازمان مربوطه شرکت را مکلف به استفاده از آن نموده است موجب مسئولیت محیط‌زیستی تلقی می‌شود. مصادیق فعل زیانبار نسبت به محیط‌زیست گاهی ملموس و گاهی غیر ملموس است. از بین بردن مواد آلی خاک از مصادیق فعل زیان بار غیرملموس است.

رابطه سببیت میان ضرر و ارتکاب فعل زیانبار: منظور از سببیت، سببیت عرفی است. اثبات رابطه سببیت از جمله چالش‌های حقوقی است که با آن رو به رو هستیم، زیرا گاهی روند این اثبات طولانی است؛ بنابراین از میان مبانی حاضر در حقوق مبنایی باید در نظر گرفته شود که مطابق آن نیازی به اثبات رابطه سببیت جهت مسئول دانستن ضروری نباشد. در همین راستا می‌توان نظریه مسئولیت محض را پیشنهاد داد که البته چون مطابق ماده یک قانون مسئولیت مدنی، مسئولیت مدنی مبتنی بر تقصیر است و مسئولیت محض ویژگی استثنایی دارد، بنابراین نیازمند قانون خاصی است که موارد آن به روشنی اشاره شود.

در مقام تطبیق با حقوق ایالات متحده، نظریات گوناگونی در حوزه مسئولیت محیط‌زیستی ایالات متحده برای جبران خسارت محیط‌زیستی مطرح است، اما رایج‌ترین نظریه آن است که اشخاصی که خسارت ناشی از اقدامات آنها باشد، بدون اثبات تقصیر مسئول جبران هستند. دادگاه‌های اکثر ایالات در صورتی که اشخاص اقداماتی خطرناک انجام دهند آنها را مسئول قلمداد می‌کنند. مطابق قانون ایالات متحده، در تعیین خطرناک بودن فعالیت غیرطبیعی عواملی نظیر وجود درجه بالایی از خطر برای صدمه به شخص، زمین یا ساختمان‌های مسکونی، احتمال زیان رسیدن به آنها، عدم توانایی در از بین بردن خطر با اعمال مراقبت منطقی، نامناسب بودن

فعالیت در مکانی که در آن فعالیت می‌شود و جایگاه عرفی‌ای که برای ویژگی‌های خطرناک قائل شده است، لحاظ می‌شود (Olexa, 1990).

مقایسه مسئولیت مدنی و مسئولیت اجتماعی

تفاوت در قلمرو: قلمرو مسئولیت مدنی محدود به قوانین مدنی است. به بیان دیگر، قوانین موضوعه در کشورها این مسئولیت را مشخص می‌کند و ضمانت اجرای آن قرار می‌دهد. می‌توان چنین نتیجه‌گیری نمود که از حیث قلمرو تنها برخی از مصادیق مسئولیت اجتماعی در شمول مسئولیت مدنی قرار دارد. از طرف دیگر، در برخی از موارد که مشمول قواعد عمومی مسئولیت مدنی جبران خسارت یا قواعد خاص جبران خسارت نیستند بر اساس ضمانت اجرای کیفری می‌توان مسئولیت را برقرار کرد. بنابراین می‌توان این مفاهیم را تفکیک و حوزه آنها را چنین بیان کرد که: الف) برخی از انواع مسئولیت اجتماعی، مسئولیت مدنی دارند که در این موارد هر دو مسئولیت با هم منطبق هستند. البته این مسئولیت به لحاظ ضرر ناشی از عملکرد شرکت مسئولیت مدنی می‌باشد و بر همین مبنا است که گروه‌های مختلف اجتماعی طرفدار محیط زیست، شرکت‌ها را عامل تاثیرگذار بر محیط‌زیست معرفی کرده و خواستار این شده‌اند که شرکت‌ها در مقابل فعالیت‌های اثرگذار بر محیط‌زیست پاسخگو باشند و پیامدهای محیط‌زیستی فعالیت‌های خود را به طور شفاف افشا کنند و تبعات و هزینه‌های این فعالیت را بر محیط‌زیست بپذیرند؛ ب) در پاره‌ای از موارد مسئولیت اجتماعی ضمانت اجرای کیفری و مدنی ندارد. در حقیقت مسئولیت اجتماعی نوع مسئولیت فراقانونی را شامل می‌شود و جامعه نوعی دیگری از مسئولیت را در قبال استفاده از امکانات اجتماعی و غیره برای شرکت محقق می‌داند که این امر تا حدودی با مفهوم مسئولیت‌های اخلاقی هم‌پوشانی دارد (Johar and Mohseni, 2014). بنابراین می‌توان چنین بیان نمود که رابطه منطقی مسئولیت اجتماعی و مدنی از نظر قلمرو به صورت عموم و خصوص

من وجه است، یعنی برخی مصادیق مسئولیت اجتماعی و مسئولیت مدنی منطبق هستند و در پاره‌ای از موارد با هم متفاوتند.

تفاوت در اهداف اصلی: توسعه پایدار طبق تعریف به توسعه‌ای گفته می‌شود که نیازهای نسل حاضر را، بدون لطمه زدن به توانایی نسل‌های آینده در رفع نیازهایشان، پاسخ دهد. در حقیقت هدف نهایی مسئولیت اجتماعی و تمامی ضمانت اجرای آن در دستیابی به توسعه پایدار است (Johar and Mohseni, 2014). مسئولیت مدنی هدف غایی جبران خسارت زیان‌دیده و بازگرداندن او به حالت نخستین است. تمایزی که بین این دو مسئولیت وجود دارد این است که قواعد مسئولیت مدنی در جامعه فقط به نیازها و ارزش‌های موجود در همان زمان توجه می‌کند؛ در حالی که مسئولیت اجتماعی علاوه بر نسل حاضر، به نسل‌های آینده نیز می‌پردازد. بنابراین، رابطه نسبت این دو مفهوم مسئولیت در نتایج اهداف عموم خصوص مطلق است.

تفاوت در ارکان مسئولیت: امروزه در اشخاص حقوقی به صرف انجام فعالیت شرکت زمینه تحقق مسئولیت اجتماعی فراهم می‌شود. جهت تحقق مسئولیت مدنی با توجه به قانون مسئولیت مدنی وجود ارکان مسئولیت لازم است. بنابراین، به لحاظ ارکان هیچ اشتراکی میان این دو مسئولیت وجود ندارد و هر دو کاملاً متمایز هستند و در واقع نسبت تباین میان آنها برقرار است.

تفاوت عرفی مسئولیت مدنی و اجتماعی: مسئولیت مدنی شیوه رایج جبران ضرر در میان مردم است و به دلیل وجود ضمانت اجرایی مشخص مورد حمایت قانون‌گذار می‌باشد. اما در مقابل، مفهوم مسئولیت اجتماعی به علل گوناگون رواج کمتری دارد، هرچند سابقه جهانی پررنگ‌تری دارد. پس به‌عنوان نتیجه دو علت عمده عدم رواج مسئولیت اجتماعی در کشور ما اول شناخت مبسوط در مقایسه با مسئولیت مدنی وجود ندارد و تمایل قانون‌گذار به در نظر گرفتن ضمانت اجرای حقوقی درباره

در جدول ۱ مسئولیت اجتماعی و مسئولیت مدنی از منظر ویژگی‌های مرتبط با حقوق محیط زیستی مورد مقایسه قرار گرفته‌اند. نقض تعهدات اجتماعی است؛ تفاوت دوم را باید در عدم شناخت مردم نسبت به حقوق خود در مقابل شرکت‌هایی دانست که در سطح منطقه زندگی آنان فعالیت می‌کنند.

جدول ۱- مقایسه مسئولیت اجتماعی و مسئولیت مدنی در حوزه‌های شناختی و ذاتی از منظر حقوق محیط زیستی

Table 1. Comparison of social responsibility and civil liability in the field of environmental law

حوزه District	مسئولیت مدنی Civil liability	مسئولیت اجتماعی Social responsibility
قلمرو Jurisdiction	قوانین مدنی Civil law	قوانین مدنی و مسئولیت اخلاقی Civil law & ethical responsibility
اهداف اصلی Primary goals	جبران خسارت زیان‌دیده Compensation of damage	دستیابی به توسعه پایدار Achieving sustainable development
ارکان مسئولیت Responsibility elements	تحقق مسئولیت مدنی مستلزم وجود ارکان مسئولیت است Its attaining depends on responsibility elements	به صرف انجام فعالیت شرکت زمینه تحقق مسئولیت اجتماعی فراهم می‌شود Its attaining commences by corporate activity
ویژگی‌های عرفی Norms' attitudes	شیوه رایج جبران ضرر در میان مردم است Conventional route to compensate the damage	شناخت کمتری از آن در جامعه وجود دارد Less familiar to the society

نتیجه‌گیری

اختلافاتی میان مسئولیت اجتماعی و مدنی از جمله در قلمرو آنها وجود دارد، چرا که مسئولیت مدنی قلمرو قانون و مسئولیت اجتماعی قلمرو فراقانونی را شامل می‌شود و رابطه منطقی مسئولیت اجتماعی و مدنی از نظر قلمرو به صورت عموم و خصوص من وجه است و به لحاظ تفاوت در نتایج اهداف اولیه نیز اختلافاتی مطرح است، چرا که مسئولیت مدنی به زمان حال حاضر و مسئولیت اجتماعی علاوه بر حال حاضر، نسل‌های آینده را نیز در بر دارد؛ بنابراین بین این دو مفهوم رابطه عموم و خصوص مطلق برقرار است. همچنین به لحاظ رواج عرفی نیز مسئولیت مدنی به لحاظ عرفی رایج‌تر از مسئولیت اجتماعی است که این عدم رواج می‌تواند ناشی از عدم آگاهی کافی مردم نسبت به مسئولیتی که شرکت‌ها در مقابل آنها دارند باشد. به لحاظ ارکان مسئولیت، رابطه تباین بین دو مسئولیت برقرار است. شباهاتی نیز میان مسئولیت اجتماعی و مدنی مطرح است؛ از جمله در مبنای که تمامی انواع مسئولیت به نوعی در اصل مسئولیت مشترک هستند. به بیان دیگر، تفاوت ساختاری میان مسئولیت مدنی و اجتماعی این است که مسئولیت مدنی به‌عنوان شاخه‌ای از مسئولیت

در مورد مسئولیت‌ها نیز باید اشاره کرد تمامی مسئولیت‌ها در اصل اصطلاح مسئولیت مشترک هستند و در واقع انواع آنها با توجه به ضمانت اجرا ارکان و مبنای حقوقی آنها دسته‌بندی می‌شوند. در مورد اهداف بنیادین باید اشاره کرد به طور کلی هر گاه جامعه برای هر یک از ارزش‌ها منزلت و جایگاه والاتری قائل باشد در نتیجه حمایت‌های جدی‌تری را اعمال می‌کند. گاه جامعه هنوز به ارتقاء فرهنگی نرسیده تا ارزش و ابعاد آن مهم را درک کند و این به معنای مهم نبودن آن مسئله نیست. به طور مثال در بحث خسارت زیست‌محیطی بحث درک خسارات آینده بحث غیرملموسی برای جامعه امروزی تلقی می‌شود. نکته حائز اهمیت هدف اصلی هر دو نوع مسئولیت حمایت از ارزش‌های جامعه است. در واقع حمایت از ارزش‌های جامعه هدف اصلی هر دو نوع مسئولیت مدنی و اجتماعی است. در نهایت، قلمرو حمایتی مسئولیت مدنی ارزش‌های عرفی و قانونی جامعه است؛ از سوی دیگر آنچه در حیطه مسئولیت اجتماعی مورد حمایت قرار می‌گیرد اجتماع، اقتصاد و محیط‌زیست است که در مقایسه این دو در می‌یابیم رابطه عموم و خصوص من وجه بین این دو مسئولیت برقرار است.

آلودگی‌های محیط‌زیستی برای جلوگیری از پراکندگی قوانین محیط‌زیستی، ب) در نظر گرفتن نظریه مسئولیت محض برای مسئولیت مدنی محیط‌زیستی، و پ) تدوین قانون خاص برای مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها و در نظر گرفتن چارچوب مسئولیت برای شرکت‌ها و ضمانت اجرای ناشی از نقض قانون. بر این اساس، پیشنهاد می‌شود ضمن آموزش جامعه در مورد مسئولیت اجتماعی و اهداف و کارکردهای آن در حوزه حقوق محیط زیستی جامعه، قوانین ویژه برای آلودگی‌های زیستی تصویب شده و برای مسئولیت مدنی مربوط به موضوعات محیط‌زیستی از مسئولیت محض استفاده گردد.

CSRIR., 2012. An introduction to Corporate Social Responsibility. Available online at: www.csrir.com.

Dehkhoda, A.A., 1994. Dehkhoda Dictionary. Tehran University Press, Tehran, Iran.

Ghasemi, N., 2001. Environmental Criminal Law; a Comparative Study on National and International Law. DOE Press, Tehran, Iran.

Jafari Langroudi, M.J., 1989. Terminology of Law. Ganj-e-Danesh Publication, Tehran, Iran.

Karimi, K., 1400. International Dimensions of Stock Exchange. Available online at: www.sena.ir/news/64672.

Katouzian, N., 2015. Civil Law and Civil Liability. Ganj-e-Danesh Publication, Tehran, Iran.

Mahmoudur Rahim, M., 2013. Legal Regulation of Corporate Social Responsibility: A Meta-Regulation Approach of Law for Raising CSR in a Weak Economy. Springer. 324pp.

حقوقی اجتماعی، تلاشی جهت بهبود زندگی اجتماعی است، در حالی که مسئولیت اجتماعی بر مبنای ارتباط افراد و محیط‌زیست و با هدف محافظت از محیط‌زیست است. در مسئولیت مدنی نسبت به غرامت به اشخاص و اموال مطرح است، در حالی که در مسئولیت اجتماعی محیط‌زیستی برای بازدارندگی و مجازات برخی اقدامات مخرب و عواقب آنها و ویژگی جبران‌کننده آن اشاره دارد. در مجموع، با وجود اشتراکات نمی‌توان دو مفهوم مسئولیت اجتماعی و مسئولیت مدنی را به عنوان یک شاخه مسئولیت در نظر گرفت. برای ارتقای جایگاه مسئولیت اجتماعی محیط‌زیستی در کشور توجه به این نکات می‌تواند موثر باشد: الف) تصویب قانون خاص

منابع

Mohseni, F. and Johar, S., 2014. The relationship between social responsibility and criminal responsibility; Interaction or Confrontation. Resrach on Criminal Law. 3(8), 87-113.

Moon, J., 2015. Corporate Social Responsibility: A Very Short Introduction. Oxford University Press, USA.

Olexa, M.T., 1990. Laws governing us and impact of agricultural chemicals; an overview. Florida Cooperative Extension Service; Institute of Food and Agricultural Sciences; University of Florida (Circular 887).

Skinner, C. and Mersham, G., 2016. Corporate social responsibility in South Africa: emerging trends. Society and Business Review. 11 (2), 110-129.

Environmental Sciences Vol.20 / No.3 / Autumn 2022

105-116

Original Article

Legal analysis of the relationship between corporate social responsibility and environmental civil liability

Mina Mohajer* and Niloufar Nezhad Moghaddam Zanjani

Department of Law, Faculty of Human Sciences, Ershad Damavand University, Tehran, Iran

Received: 2021.09.06 Accepted: 2021.10.12

Mohajer, M. and Nezhad Moghaddam Zanjani, N., 2022. Legal analysis of the relationship between corporate social responsibility and environmental civil liability. *Environmental Sciences*. 20(3): 105-116.

Introduction: All people are responsible for environmental protection. This means that any person obliges to compensate for any damages which is called legal responsibility. In this paper, the relation between civil liability and social responsibility in the context of environmental responsibility is explored.

Material and methods: This research is conducted qualitatively by context analysis approach. National as well as international documents related to civil liability, corporate social responsibility and environmental responsibility of people and their interconnections were defined and evaluated by library studies. To explore the relationship between environmental civil liability and social responsibility, their parameters were analyzed separately, and their districts, objectives and principals were analyzed comparatively. To understand the relationship between environmental civil liability and social responsibility, first they were analyzed separately; then, in terms of territory, goals, customary practice and pillars, an analytical comparison was made between these two responsibilities and in each section, it is stated which of the logical relations is established between them.

Results and discussion: Results showed that there is a logical relation between civil liability and social responsibility in which there are some common features between them in term of considering social values. However, there are differences between these two responsibilities in which civil liability is merely considering present needs and values, while social responsibility considers present and future generations simultaneously.

---

* Corresponding Author: *Email Address.* mohajer.m@ershad.ac.ir
<http://dx.doi.org/10.52547/envs.2021.1097>
<http://dorl.net/dor/20.1001.1.17351324.1401.20.3.7.0>

Conclusion: There is a structural difference between civil liability and social responsibility in the context of environmental protection in which civil liability as a branch of legal responsibility is going to improve social life, while social responsibility is seeking to upgrade human-environment relation to protect the environment. In civil liability, the main objective is to compensate damages to people and assets, while social responsibility emphasizes to prevent environmental damage.

Keywords: Sustainable development, Legal responsibility, Environmental damage, Comparative assessment.

